

Betani Hjuž

ISTANBUL

Priča o tri grada

I TOM

Prevela
Tatjana Bižić

■ Laguna ■

Naslov originala

Bettany Hughes

ISTANBUL

A Tale of Three Cities

Copyright © Bettany Hughes 2017

First published by Weidenfeld & Nicolson, London

Translation copyright © 2018 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Džejn i Karlu – koji su hrana moje duše i mog tela.
Robinu Lejnu Foksu, koji mi je dao nadu.
I onima koji ne mogu više da hode ulicama Carigrada.*

SADRŽAJ

Spisak ilustracija i mapa 11

ŠESTI DEO: Alahov grad, 1320–1575.

(po islamskom kalendaru 720–983) 17

50. Jildirim: Munjeviti 25

51. To nije zemlja za stare 38

52. Grad sutona 46

53. Boravište sreće 52

54. Jedan Bog na nebu, jedno carstvo na zemlji 62

55. Renesansni grad 76

56. Vrt mešovitog voća 85

57. Dijamant između dva safira 96

58. Muslimanski milenijum 107

SEDMI DEO: Sultanov grad, 1550–1800.

(po islamskom kalendaru 957–1215) . . . 119

59. Barutna carstva i naprasite ličnosti 121

60. Sultanat žena 130

61. Janjičari	139
62. Velika opsada Beča	147
63. Trgovina belim robljem i bela kuga	158
64. Kavkasci i pojam bele rase	166
65. Sapun i boginje	173
66. Lale i tkanine.	181

**OSMI DEO: Grad buna i mogućnosti, od 1800. nadalje
(po islamskom kalendaru od 1215) 191**

67. O, ljubavi, ljubavi mlada!	197
68. Pokolj	203
69. Revolucija	211
70. Carski grad	221
71. Uskudar	228
72. Saobraćaj u jednom pravcu.	238
73. Bolesnik u ružičnjaku	246
74. Galipolje: kraj jednog carstva	255
75. Crvena jabuka	277
76. Katastrofa.	285
77. Poslednji kalif	291
78. Globalna budućnost.	297
Epilog	309
Izjave zahvalnosti	313
Hronološka lista	317
Dodatak: Ostala rimska carstva.	353
Napomene	359

Dijamant usaden između dva safira i dva smaragda... dragi kamen u prstenu ogromnog carstva što je obgrlilo ceo svet.

OSMANOV SAN, MITOLOGIZOVANI
ŽIVOTOPIS OSMANA I, OKO 1280.¹

Oni koji nikad pre nisu videli Konstantinopolj oka nisu skidali s grada, jer nikad ni sanjali nisu da na svetu može da postoji takvo jedno mesto.

ŽOFROA DE VILARDUEN, *O OSVAJANJU KONSTANTINOPOLJA*,
HRONIKA ČETVRTOG KRSTAŠKOG POHODA, 1204.²

Kad bi čoveku bio dat samo jedan pogled na svet, trebalo bi da pogleda Istanbul.

ALFONS DE LAMARTIN,
PESNIK, PISAC I DRŽAVNIK, 1790–1869.³

Pitahu tada glasnika Božjeg: „Šta će pre biti pokoreno, Konstantinopolj ili Evropa?“, i sveti Prorok odgovori da će Konstantinopolj biti pokoren prvi.

HADIS PROROKA MUHAMEDA⁴

SPISAK ILUSTRACIJA I MAPA

STRANA

- 31 Karta Konstantinopolja u *Liber insularum archipelagi*, oko 1385–1430. (*Bridgeman*)
- 40 Urbanov top u Vojnom muzeju u Istanbulu (*Alamy*)
- 50 Patrijarh Genadije II i sultan Mehmed II (*Getty*)
- 55 Karta Topkapi saraja, Antoan Ignas Meling
(*Ljubaznošću University of St. Andrews Library, rfx DR724.M4*)
- 67 Karavan s darovima prolazi kroz Damask na putu u Meku oko 1895. godine (*University of California/HathiTrust*)
- 73 Pogrebna povorka patrijarha Joakima III 1912. godine (*Alamy*)
- 78 Skice Leonarda da Vinčija za Galatski most, oko 1502. godine (*RMN/Bibliothèque de l'Institut de France*)
- 88 Grkinja, Sirijka i Turkinja na graviri iz 1581. godine (*Bibliothèque nationale de France*)
- 99 Brodovi u vodama oko Istanbula, turska minijatura s kraja XVI ili iz XVII veka (*Alamy*)

- 106 Povorka Sulejmana Veličanstvenog na Atmejdanu (*British Museum*)
- 110 Velika kometa iz 1577. godine nad Istanbulom (*Muzejska biblioteka Topkapi saraja*)
- 143 Janjičari (*Getty Images*)
- 162 Vilijam Alan, *Pijaca roblja u Carigradu* (*Getty*)
- 171 Razglednica sa „Zumijom Egipćankom“, oko 1870. godine (*Greg French Early Photography*)
- 178 Damski mamelučki turban po modi iz razdoblja regentstva, 1805. godine (*Mary Evans / Alamy*)
- 183 Keramičke pločice s motivom lala (*Alamy*)
- 186 *Pogled na Konstantinopolj*, Antoan Ignas Meling, 1819. godine (*Ljubaznošću University of St. Andrews Library, rfx DR724.M4*)
- 209 *Pokolj na Hiosu*, Ežen Delakroa (*Getty*)
- 213 Džamija Nusretija oko 1900. godine (*Getty*)
- 216 Galatski most krajem XIX veka (*Library of Congress*)
- 219 Gore: *Ribarske kućice na Bosforu*, Edvard Lir (*Bridgeman*); dole: Dagerotip sa sličnim prizorom (*Bibliothèque nationale de France*)
- 224 Katarina Velika na karikaturi (*Royal Collection*)
- 235 Mornari Britanske kraljevske mornarice na Galatskoj kuli (*Imperial War Museum*)
- 239 Budući kralj Edvard VII na izletu pored Galilejskog jezera (*Royal Collection*)
- 248 Podmornice u pristaništu Taškizak (*Smithsonian Museum*)
- 258 Nemačke krstarice *Breslau* i *Geben* ukotvljene pod Carigradom, 1915. (*Getty*)
- 265 Anzakovska plaža na Galipoljskom poluostrvu, fotografija Čarlsa Snodgrasa Rajana (*Australian War Memorial*)

- 271 Ratna siročad koja su pronašla utočište u džamiji (*SALT Research*)
- 273 Mustafa Kemal Atatürk oko 1915. godine (*Alamy*)
- 275 Karta Sajks–Pikoovog sporazuma (*The National Archives*)
- 279 Karta gladi u Evropi, 1918. godine (*Library of Congress*)
- 289 Grčke izbeglice odlaze iz Istanbula 1922. godine (*Getty*)
- 295 Princeza Berara (*Imperial War Museum*)
- 303 Radnik na kupoli Sulejmanije (*SALT Research, Ali Saim Ülgen Archive*)
- 307 Grafit na izlogu (*Autorkina zbirka*)

KOLORNE ILUSTRACIJE

DRUGI BLOK

Grčka vatra, *Madridski Skilica (Bridgeman)*

Pokrov Karla Velikog (*Bridgeman*)

Ikona posvećena okončanju ikonoborstva u
Konstantinopolju (*Bridgeman*)

Filozofska škola u Konstantinopolju, *Madridski Skilica (Alamy)*

Opsada Konstantinopolja iz letopisa Žana Šartijea
(*Bibliothèque nationale de France*)

Pisar, Đovani Belini (Bridgeman)

Istanbul na minijaturi Nasuh-efendije Matrakčija (*Alamy*)

Turska vojska opседа Beč (*Getty*)

Ali-paša u jednim nemačkim novinama (*V&A*)

Gozba za sultaniju majku, turski akvarel (*Bridgeman*)

Povorka poslastičara i povorka čistača ulica, iz rukopisa
Surname i Vehbi (Muzejska biblioteka u Topkapı saraju)

TREĆI BLOK

- Putnici sa Zapada u Carigradu (*Walters Art Museum*)
Hilja Jahje Hilmi-efendije (*Muzej Sakipa Sabandžija*)
Panorama Carigrada, Henri Aston Barker (*Alamy*)
Tursko kupatilo Žana Ogista Dominika Engra (*Alamy*)
Žene u kočiji s volovskom zapregom (*Gülhan Benli*)
Džamija Ortakoj (*Alamy*)
Ronilački odred kod Arsenala sultanove mornarice
(*Kongresna biblioteka*)
Prodavci simita pored pruge (*Alamy*)
Zlatni rog (*National Geographic*)
Teodosijeve zidine u Istanbulu danas (*Alamy*)

MAPE

Izradio Džejmi Vajt

STRANA

- 18–19 Turske i vizantijske teritorije na istočnom Sredozemlju oko 1451. godine
- 20–21 Istanbul u XVI veku
- 22–23 Širenje Osmanskog carstva 1300–1683. godine
- 116–117 Napadi i blokade od 1624. do oko 1900. godine
- 118–119 Osmansko carstvo 1566–1923. godine
- 193 Tursko učešće u Krimskom ratu
- 194–195 Prvi svetski rat
- 196 Širenje Istanbula 1807–2000. godine

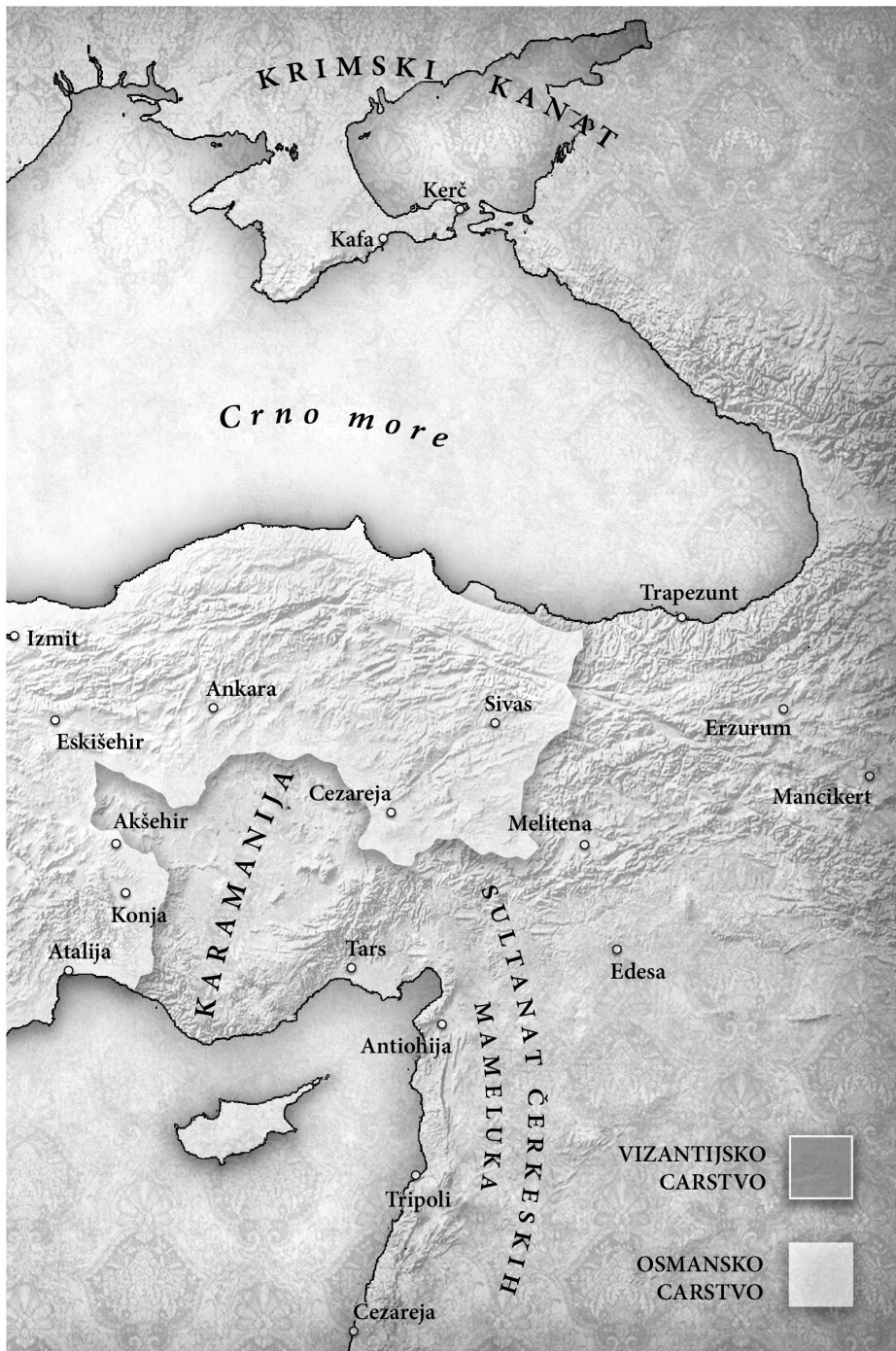
ŠESTI DEO

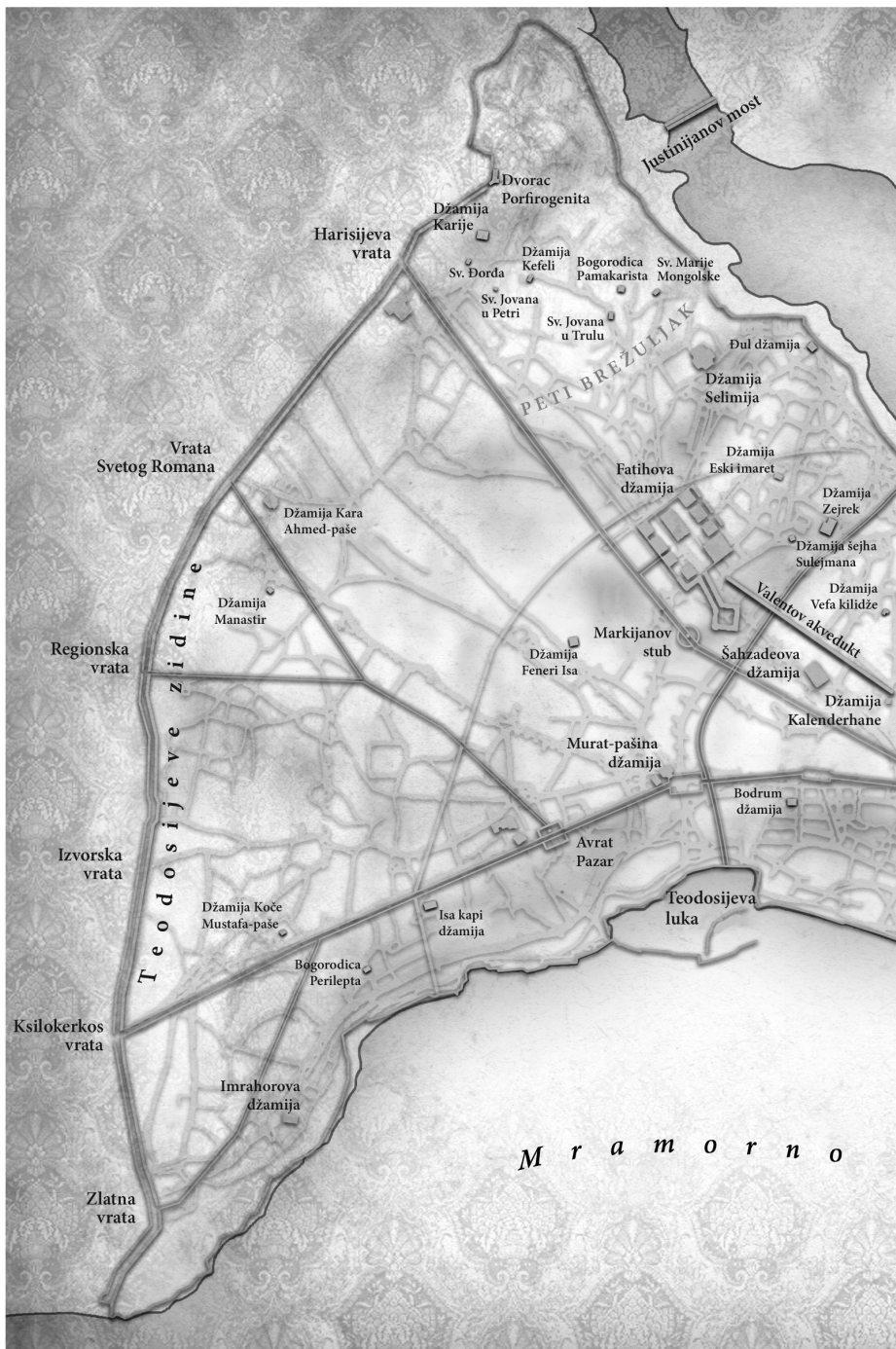

ALAHOV GRAD

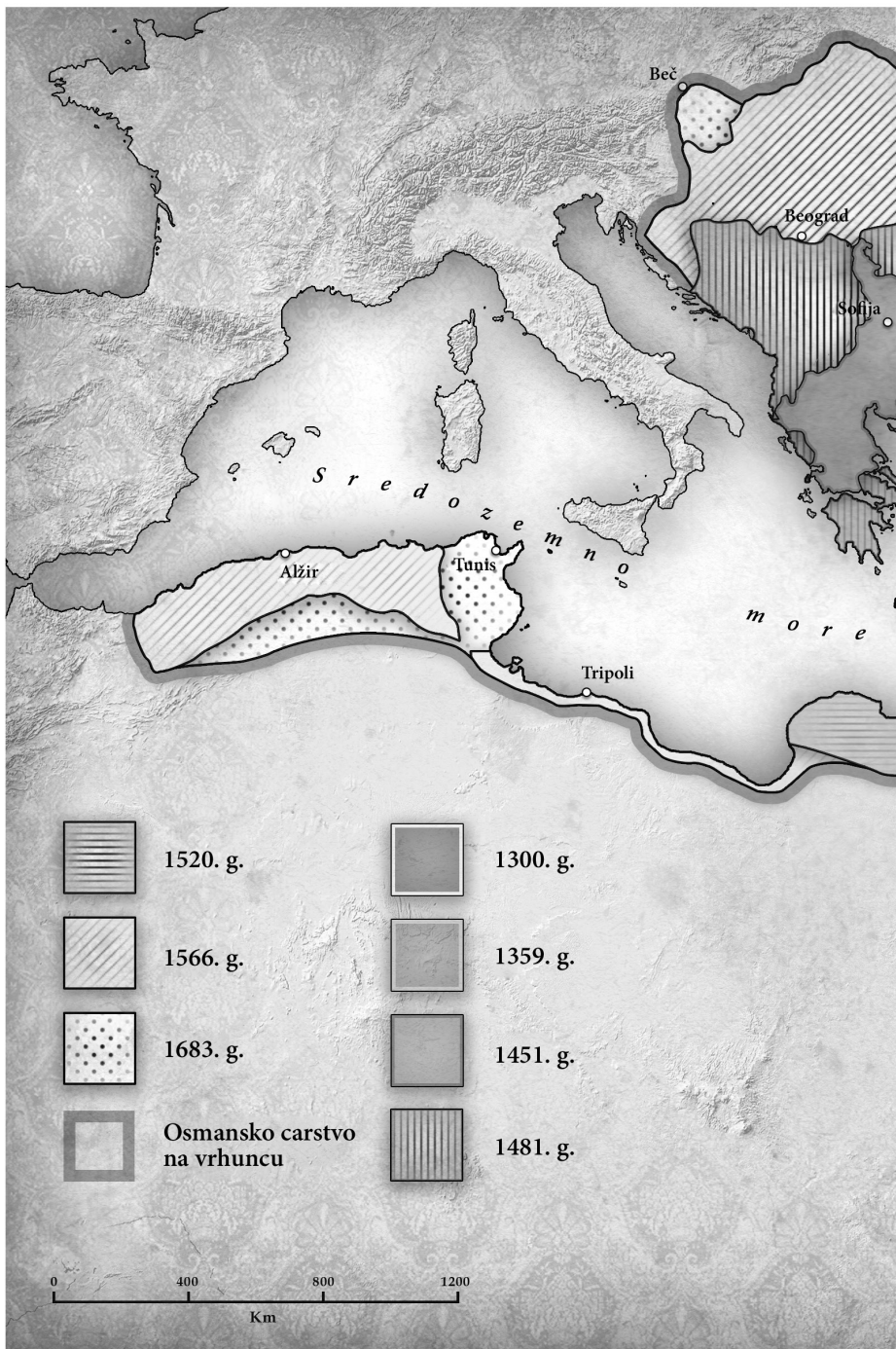
Turske i vizantijske teritorije na istočnom Sredozemlju oko 1451. godine

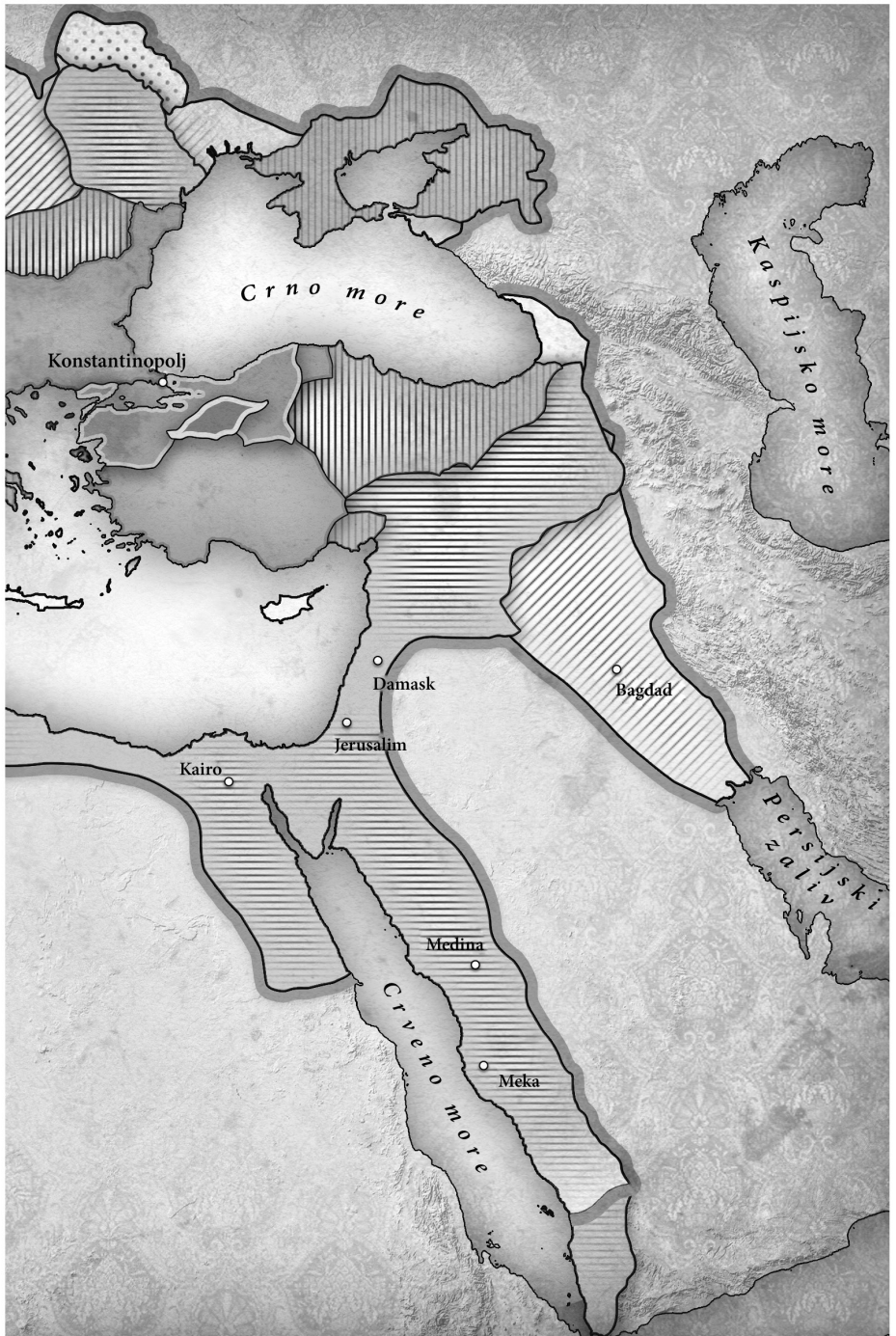

Istanbul u XVI veku

Širenje Osmanskog carstva 1300–1683. godine

PEDESETO POGLAVLJE

JILDIRIM: MUNJEVITI

1320. G. – 1453. G.

(727. G. – 857. G. PO ISLAMSKOM KALENDARU)

U dolovima svetlucaju gradovi veličajni s kupolama, piramidama i obeliscima, s kulama i minaretima,

Polumesec im sija na vrhovima, s galerija mujezin na molitvu poziva.

Taj se zvuk meša sa slatkim glasovima hiljadu slavuju i ćeretanjem bezbrojnih papagaja svih boja.

Svih vrsta ptica pevačica tu ima.

Krilato mnoštvo cvrkuće i leprša u hladu pod svodom od prepletenih grana, a svaki list tog drveta po obliku je kao sablja dimiskija.

Moćan vetar iznenada dunu i okrenu lišće-dimiskije raznim gradovima sveta, Carigradu ponaosob.

Grad taj među dva mora i dva kopna, kao dijamant je među dva safira i dva smaragda, kamen najskupoceniji u prstenu vasseljskog carstva.

Mislio je taman da taj prsten na prst stavlja kad se Osman prenu iz sna.

OSMANOV SAN, MITOLOGIZOVANI
ŽIVOTOPIS OSMANA I, OKO 1280.⁵

Na suprotnoj strani Mramornog mora, u gradu u koji je Teodora dolazila u topla kupatila, čuo se zlokoban zvuk: odlučno hrskanje i žvakanje stotina hiljada uposlenih svilenih buba. Prodorni zadah radionica u kojima je pravljena svila zapahnuo bi one koji dolaze već na gotovo kilometar rastojanja. Zatim bi se začula lupa i pesma hiljada razboja i osetio vruć miris tek satkane svile, damasta i pliša. Ovaj zavičaj svilenih buba, koji je vekovima bio grčki grad Prusa, nalazio se na rubu prelomne promene. Turci su na istoku nastavljali da učvršćuju vlast nad osvojenim teritorijama. Godine 1326. gazija Orhan pobo je svoj barjak na visokom bregu svega sto pedeset kilometara jugoistočno od Carigrada i preimenovao vizantijski grad u Bursu.

Predanje glasi da je sve počelo od jednog sna. Orhanov otac Osman (koga u izvorima nalazimo i kao Atmana), poglavar Turaka Osmanlija, usnio je jedne noći da mu iz pupka raste ogromno drvo. Drvo se širilo preko zemlje, a kad je vetar dunuo kroz lišće u obliku sablje, ono se okrenulo prema Carigradu.* Noć pre ovog ukazanja, Osman je bio prihvatio da je tuga neizbežna, da će njegova ljubav prema jednoj lepotici u Eskišeru, čudnom, onozemnom i erotičnom gradu koji je od bronzanog doba bio važno središte obožavanja Kibele, ostati neuzvraćena. Prihvatanje bola i tuge kao neodvojivih od ljudskog postojanja pružili su Osmanu slobodu da izraste do prave veličine – devojka je postala njegova, a takođe i pola tada poznatog sveta. Osmanovo pleme pošlo je u osvajanje.

Prvobitno nastanjeni na severozapadu današnje Turske, Osmanlije su bili samo jedno od mnogih nomadskih turskih plemena poreklom s Altajskog gorja ili iz Mongolije. U XIII

* U ovome nalazimo zanimljivu paralelu sa snom koji je, prema predanju, sanjala majka Vilijama Osvajača dok ga je nosila.

veku, dok je Carigrad bio pod okupacijom Latina, Mongoli su 1258. osvojili Bagdad, a seldžučki sultanat s prestonicom u Konji bio je na zalasku. Sedišta moći ponovo su se premeštala. Osmanovi sledbenici, koji će svetu postati poznati kao Osmanlije, našli su se tačno pri ruci da popune nastalu prazninu. Polazeći iz doline reke Sakarje, ustoličili su najpre vlast u Sogutu, koji je danas tih i ugledan gradić. Sogut je Osmanov otac Ergutrul dobio 1265. godine u znak zahvalnosti za pomoć ukazanu Ikonijском sultanatu, a zatim su otac, sin i unuk osvajali jedno po jedno selo, dolinu, grad. Osman je prestonicu premestio u Jenişehir, u današnjoj provinciji Bursa; zatim je 1326. uspeo da osvoji i prvi zaista važan grad, samu Bursu. Grad je pao posle opsade koja je trajala između šest i devet godina, „opsade tako čvrste da nevernici nisu ni prst mogli da proture iz tvrđave“.⁶

Putovanje u Bursu rasvetljuje mnogo šta. Iako je posle uspostavljanja Republike Turske 1923. godine grad agresivno razvijan u industrijski centar i čitava periferija je pritisnuta fabrikama automobila, slabašno priviđenje nekadašnje šumovite lepote još se naslućuje. Na pola puta uz podnožje maloazijskog Olimpa južno od grada sigurno se osećalo koliko je sirova priroda tu još važna i da bi to mogla biti još jedna privremena osmatračka tačka s koje će nomadski ratnici dočekati hrišćansku vojsku u ravnici ispod nje. Osmanski uspesi odavno su ležali u selima, ne u gradovima. U starom gradu u Bursi još ima drveća među drvenim gospodskim kućama kakve su bile omiljene i u Istanbulu i tu se još prodaje i jede kozji sir umotan u kozju kožu da se ne pokvari, kao što je bio običaj među nomadskim plemenima. Bursa, međutim, ne ostavlja utisak malo ulepšanog nomadskog prebivališta. Među širokim ulicama i parkovima, i ruševnim vizantijskim zidinama i kulama, raštrkani su vrlo lepi rani

osmanski grobovi, počivališta plemenskih vođa, pa među njima i Osmana I. Tu se nalazi i prekrasna Zelena džamija, sagrađena stotinak godina po Orhanovom* dolasku u grad. Postavivši te lepe islamske temelje, jedan narod koji je lutao milenijumima svesno je pustio korene. Predivne građevine iz razdoblja turskog preporoda zrače davnim osmanskim ambicijama. Osman i njegova deca želeli su da budu gospodari ne samo u svojoj kući nego i nad čitavim pokorenim carstvom. Ubrzo će moćnici iz tog dela sveta dolaziti Osmanlijama koje su upale u njihove zemlje pokušavajući da ih darovima privole na mir – stokom, predmetima od metala, finim platnima.

Iz zamka koji su sazidale, Osmanlije su gledale na ravnici oko Burse, ka Mramornom moru i gradu između dva safira koji će im uporno ostajati nedostižan još jedan dugi vek. Orhan i njegovi ratnici imali su strpljenja da gledaju i čekaju, jer okolo su padali drugi gradovi: Nikeja 1331, Nikomedija 1337, Hrisopolj 1341 – ne još na strelomet od Konstantinopolja, ali osmanlijski dah već je počeo da se oseća i tamo. U Evropi su druge grane Osmanove porodice takođe postizale uspehe. Osmanlijski gusari, koji su uglavnom napadali pojedinačno, a ne kao ujedinjena sila, birali su za svoj plen naselja uz Ignacijev put i ubrzo će ovladati velikim delom Balkana.

Dok su Osmanlije nizale uspeh za uspehom, Konstantinopolj je morao da se nosi i sa sitnijim problemima. Istočna polovina kupole Svete Sofije srušila se 1347. godine, što je neminovno shvaćeno kao znak Božjeg nezadovoljstva. Zatim je Hristova kula (danas Galatska kula), koju su 1348.

* Orhan je bio Osmanov prvenac i naslednik. Osman je umro 1326, iste godine kada je Bursa osvojena, te se može smatrati da je Orhan prvi vladao u njoj pošto je oteta od Vizantije. (Prim. prev.)

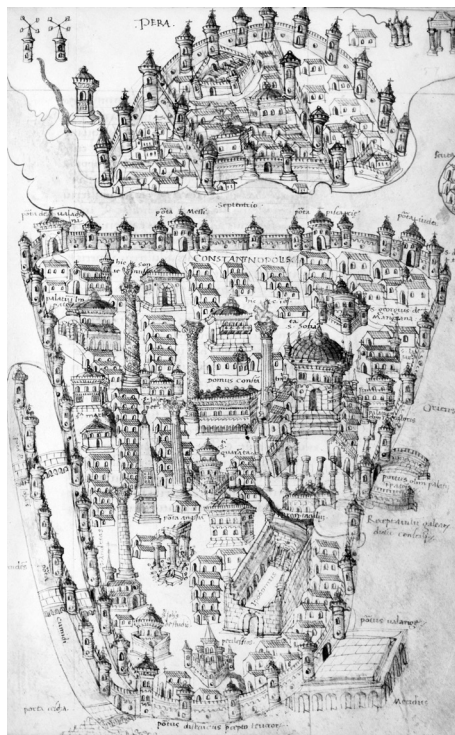
sagradili Đenovljani zauzevši mesto povlašćenih trgovaca pošto su se Mlečani 1204. obrukali i pali zatim u nemilost u Carigradu, postala prvi pokazatelj napada jednog starog neprijatelja. Đenovski trgovački brodovi doneli su s Krima crnu smrt i za godinu dana pomreće trećina carigradskog stanovništva.⁷ Na nekim drugim stranama sveta još vladara se proglasilo za istinske careve Rimskog carstva: prvi je bio kralj Srbije Stefan Uroš IV Dušan 1346. godine, a zatim su njegovi naslednici držali carsku titulu narednih pola veka.

Budućnost Konstantinopolja mogla je biti drugačija. Bilo je pokušaja izmirenja, saveza između Vizantije i Osmanlija. Teodora, kćerka budućeg cara Jovana VI Kantakuzina, udata je 1346. za Orhana. Grčki letopisci bili su ovim užasnuti, mnogi su tu svadbu smatrali skarednom.⁸ Orhan je, kako je to video grčki istoričar Duka iz XV veka, „bik koji je silno ožedneo na letnjoj žegi pa je lokao s pojilišta studenu vodu, ali nije mogao da se naloče“.⁹ Vizantinci su zapravo odavno pregovarali i s Turcima i s Arapima i upravo su veze s muslimanima i bile jedan od razloga što su ih zapadni izvori iz tog vremena proglašavali nepouzdanima. Stanje je sveukupno postajalo očajničko. Suparnici koji su se otimali oko carigradskog prestola grabili su se i za saveznike među Osmanlijama ne bi li ojačali svoj položaj. Osećajući njihov strah, Osmanlije su hladnokrvno okretale Vizantince jedne protiv drugih. Kad je 1347. krunisan Jovan VI Kantakuzin, u zlatni obruč na njegovoj glavi bili su usađeni komadići obojenog stakla – pravi dragulji založeni su u Veneciji.¹⁰ U Bursi je 1329. iskovan prvi osmanlijski novac. U međuvremenu je, pod vladavinom dvojice Jovana (Jovan V je bio maloletan, pa je neko vreme vladao s Jovanom VI), Carigrad prestao da kuje zlatni novac. Tradicija duža od hiljadu godina ukinuta je jednim potpisom u staroj kovnici u gradu opsednutom ratom. Negde oko

1357. Jovan Kanatakuzin, koji se odrekao prestola, piše da je od vizantijskog carstva ostala samo puka sen. Bila je to jedna premorena civilizacija, nešto je moralo da prepukne.

Vizantijski gradovi nastavljali su da padaju, Didimotihon 1361, Plovdiv 1364. Jedini vojni uspeh protiv Osmanlija bilo je preotimanje Galipolja, „muslimanskog grla koje guta sve hrišćanske narode“, 1336. godine.¹¹ Svega deceniju kasnije grad je vraćen Osmanlijama u znak zahvalnosti za uspešno izveden krvavi prevrat u Carigradu. Petsto osamdeset godina kasnije, u Prvom svetskom ratu, isti taj Lepi grad – Καλλιόπολις – na istoimenom poluostrvu na zapadnoj strani Dardanela, biće svedok novih užasa kad se muslimanska i hrišćanska vojska budu ponovo srele u bici za ideju časti i vrlo zemlju. Godine 1367. papsko izaslanstvo primljeno je u Konstantinopolju, ali Vizantinci su shvatili da ne mogu da očekuju nikakvu čvršću podršku sa zapada dok se iznad njihovih odnosa nadnosi raskol u crkvi. Zato je 1369, bez mnogo priče, vizantijski car radi svog grada otputovao u Rim da primi katoličanstvo.

Dve godine kasnije novi osmanski emir Murat I osvojio je Adrijanopolj, s pogledom na široku, magličastu Maricu, koja danas čini prirodnu granicu između Grčke i Turske i oko koje leže ravna polja na kojima su nekad Goti poklali Valentovu vojsku. Murat je ovaj drevni grad pretvorio u novu tursku prestonicu Jedrene.¹² Bertrandon Brokijer, hodočasnik iz Burgundije, dospeo je 1433. godine i u Carigrad i u Jedrene i, mada pripoveda o turnirima (i u zapadnjačkom stilu, ali takođe o turnirima u prilagođenoj verziji persijske igre loptom na konjima) i praznicima u Carici gradova, očigledno je dublji utisak na njega ostavila dobrodošlica s kojom ga je dočekaio Murat II u blistavim, poislamljenim Jedrenama, gradu koji je nekad bio bedem protiv neprijatelja

Karta Konstantinopolja u Liber insularum archipelagi, oko 1385–1430.

Vizantiona i kasnije Konstantinopolja. U ovim prelomnim godinama mnogi hrišćani stupili su u osmansku vojsku u nadi da će tako steći zaštitu ili nagrabiti plen – kad se sada osvrnemo na to, moguće je da se iz tog razloga grčki vojnik pojavljuje u stihovima *Osmanovog sna*. Drugi će, međutim, ustanoviti da im nije ostavljen nikakav izbor.

U ovom trenutku razvija se kulturni, vojni i verski fenomen koji će obeležiti život u Carigradu i život svih onih koje

osmanska sila bude makar samo okrnula u narednih pet stotina godina i više. Pred Orhana je iznesen jedan predlog:

Osvojeni su odgovornost osvajača, koji je zakoniti vladar njihov i njihovih zemalja, dobara, žena i dece njihove. Naše je pravo da radimo s njima kao što radimo i s našim vlastitim; ovo postupanje koje ja predlažem ne samo da je zakonito nego je i dobrostivo. Nagoneći ih da stupe u našu vojsku staramo se za njihovo privremeno i trajno dobro, jer će dobiti obrazovanje i bolje životne uslove.¹³

Sinovi hrišćana nad kojima su Osmanlije tek uspostavile vlast, dečaci zdravi i jaki, uzrasta između šest i četrnaest godina, odvođeni su za robove-vojnike i službenike sultanove uprave. Čitav taj postupak nazivan je *devşirme*, doslovno sakupljanje, a kao njegov ishod nastali su janjičari – od turskog *yeni çeri*, novi vojnik – elitna vojska koja će uskoro početi da se poistovećuje s muslimanskim Carigradom. Janjičari su imali zasebne kasarne, zagarantovane plate i penzije, obuku i obrazovanje, i svaku slavu i hvalu, tako da je stupanje u janjičare postalo na istočnom Sredozemlju cilj, a ne ispaštanje. Janjičari su razvili sopstvenu čvrstu kulturu i negovali su religiju druma, beктаški mysticizam, derviški ogranak šiitskog islama koji je obuhvatao i nešto elemenata hrišćanstva i anadolskog šamanizma. Čitavom dužinom Ignacijevog puta, koji je i dalje bio glavna saobraćajna žila između Evrope i Azije, nicali su beктаške tekije. Šačica ih je opstala i do danas. Visoko iznad Marice preuređeno je u nove svrhe jedno rimsko svetište. Voda ovde kao da nekom magijom izvire iz zemlje, na blizu dvesta metara iznad nivoa mora. Beктаška tekija sad je kapela Svetog

Dorđa. Dok sunce zalazi, izvor unutar kapele baca razigrane odsjaje svetlosti. Možemo pokušati da zamislimo janjičare kako uživaju u završetku dana i mole se na svoj mešoviti tursko-muslimansko-sufijsko-hrišćansko-šamanski način. U nepokolebljivo pravoslavnoj Grčkoj, poneka smela duša još i danas se popne ovamo da veže komadiće tkanine na bagrem ispred kapele, kao dar drevnim duhovima i Alahu; komadići lepršaju ispod ogromne plavo-bele grčke zastave koja se vije nad njima.

Sad pošto su Osmanlije, koje su okružile Konstantinopolj sa svih strana, imale i sopstvenu stajaću vojsku, i kako se povećavao obim trgovine svilom u Bursi¹⁴ – svila sa istoka po pravilu se razmenjivala za vunene tkanine iz Evrope – Turci su imali dovoljno i ekonomske i vojne snage da uspostave carstvo.

Ignacijev put bio je ključ, a iskopavanja u Janici na severu Grčke objašnjavaju zašto. Nedaleko od današnje kineske robne kuće otkrivene su štavionice velikog kapaciteta i saraji gde su mogli da predahnu trgovci i njihovi konji i kamile. Janicu je osnovao oko 1372. Evren-beg, pod imenom Jenidže Vardar (Novi grad Vardar). Pristup ovom trgovačkom putu pretvoriće ono što je turski prodor u Evropu u suštini bio – grabež raznih ratničkih vođa sa suprotstavljenim interesima oko što većih komada zemlje – u ideju koju je bilo moguće održavati i negovati. Evren-beg, možda Vizantinac koji je prešao u islam, postavio je pored Ignacijevog puta narodne kuhinje i bio je 1417. sahranjen u mauzoleju pored drumu. Njegovo turbe bilo je središte hodočašća od XV pa do početka XX veka, ali je posle pada Turskog carstva zanemareno. Neko kratko vreme služilo je kao trap za poljoprivredne proizvode, a sada je učtivo obnovljeno i pretvoreno u malu umetničku galeriju.

Godine 1389. Osmanlije su porazile na Kosovu polju srpsku vojsku, a njihov emir Murat I izboden je i ubijen, možda rukom lažnog srpskog prebeglice. Zatim je 1391. novi sultan Bajazit I počeo da zateže mrežu. Osvojio je zamak Joros na mestu starog vizantijskog svetilišta. To mesto se sad nalazi iznad jedne vojne stražare koju čuvaju bodljikava žica i opasni psi i dan-danas je obavijeno izvesnom zgusnutom atmosferom. Godine 1394. u samom Konstantinopolju nametnuto je sedište turskog sudije, koji je sudio po turskim zakonima. Grad se praktično nalazio pod opsadom punih sedam godina i izgubio je sve svoje zemlje. Bajazit je 1397. sagradio na Bosforu tvrđavu Anadoluhisar, presekavši Carigradu snabdevanje preko Crnog mora. Tvrđava će ubrzo biti pretvorena u zatvor.

Bajazit je napredovao tako brzo i tako silovito, da je dobio nadimak Jildirim – Munjeviti. Nedaleko od Nikopolja na Dunavu zbrisan je 1396. godine kolebljivi evropski krstaški pohod protiv Turaka. Hrišćani koji su se očajnički izbavljali od pokolja gurali su se u prenatrpane lađe i odsecali ruke svojoj braći po oružju koja su se hvatala za brodske bokove. Car Manojlo II, koji je bio primoran da se protiv Osmanlija bori još kao prestolonaslednik, sveden je na položaj vazala. Godine 1400. otputovao je u Englesku da preklinje Henrija IV za pomoć – bio je to jedini vizantijski car koji je ikada nogom zakoračio u ovu zemlju. U raskošnim odajama koje su mu dodeljene u Eltamskoj palati, gde je takođe održan i turnir u njegovu čast, Manojlo se sasvim sigurno molio da davnašnja, uglađena vizantijska diplomatija urodi još jednom opipljivim spasenjem. Samo, ko bi stavljao na kocku svoju vojsku da bi spasao puku ljušturu jednog dalekog grada, punu preplašenog i osiromašenog naroda? Kako se kolo sreće okrenulo od 1176. godine kad je jedan engleski kralj tako žarko želeo ruku vizantijske princeze.

Nekoliko decenija Novom Rimu je olakšanje umesto hrišćanskog krsta pružala mongolska sila. Tamerlanova vojska sukobila se 1402. godine s Osmanlijama nedaleko od Ankare. Novi dokazi iskopani oko ankarskog aerodroma ukazuju nam na žestinu te bitke.¹⁵ Bajazit je u ovoj bici zarobljen i umro je u tamnici – nijedan drugi osmanski vladar nije nikada pretrpeo takvo poniženje. Na Balkanu su se suparničke osmanlijske vođe i dalje borile međusobno. Ipak, iako je nakratko izgledalo da će pristići malo pomoći, pohod koji neki nazivaju Poslednjim krstaškim pohodom potučen je do nogu kod Varne, na bugarskoj crnomorskoj obali.

Posle toga su 1422. Osmanlije, ovog puta pod Muratom II, ponovo napale Carigrad, za kaznu što su Vizantinci pustili na slobodu „lažnog“ (*Düzmece*) Mustafu, pretendenta na sultanski presto, iako su vizantijske vlasti imale zadatak da ga drže kao zatvorenika na Lemnosu.* Bogati Vizantinci u očajanju su gradili utvrđene kule na sopstvenim kućama u Carigradu ne bi li se nekako zaštitili. Ruševine Mermerne kule na samom kraju kopnenih zidina možda su ostatak takve jedne očajničke porodične utvrde unutar starih bedema.¹⁶ U drugim delovima bivših vizantijskih zemalja, u Ugarskoj na primer, sela i gradovi pretvarani su u ugljenisana polja. Solun, koji je sedam godina ranije prodat Mlečanima, konačno je pao pod Osmanlije 1430.** Godine 1448. Rusi su prestali da šalju svoje monahe na zaređenje u Carigrad.

U zamahu s kojim su Osmanlije nadirale osećala se strašna neminovnost. Samo oni su znali da će, budu li stali,

* Mustafa je bio Bajazitov najmlađi sin. Manojlo II i vlaški knez Mirče I pružili su mu podršku nadajući se da će tako olakšati sebi položaj u odnosu na Osmansko carstvo, ali je Mustafa izgubio bitku najpre protiv brata Mehmeda I, a zatim protiv bratanca Murata II. Murat ga je zadržao 1422. godine. (Prim. prev.)

** Osmanlije su grad bile već jednom osvojile, 1387. godine.

morati i da odustanu. Dok su dakle carigradski vladari još držali svoju umanjenu vlast koja je neprestano sahnula, svedenu u suštini na trinaest sela s ekonomijom zasnovanom na trampci, prošaranim ruševinama i zgarištima, unutar loše održavanih zidina – još od 1235. Vizantijsko carstvo svedeno je praktično na sam Carigrad, kome nisu pripadale više nikakve zemlje – Osmanlije su prikupljale snagu gledajući ka budućnosti i ka zapadu. U usponu su u to vreme bili Piza, Đenova i Pariz. Franci više nisu bili vulgarni varvari i porobljivači koje je posmatrao Jevstatije za vreme opsade Soluna 1185. godine. Zapad je sada stvarao ideje i izume dorasle onima koji su mu dotad čitav milenijum pritali sa istoka. Pronosio se glas da u Ugarskoj konstruktor oružja po imenu Urban razvija barutnu tehnologiju. Grčka vatra dugo je pružala zaštitu Carigradu; sad je nabavka osnovne sirovine za ovo hemijsko oružje – nafte, koja je dobavljana s Kavkaza i Bliskog istoka – onemogućena. Vizantinci su se 1396. od Turaka branili topom, ali sredinom XV veka nisu više mogli da kupe ni barut ni metalne kugle koje će staviti u cev topa. Osmanlijama novac nije zadavao nikakve brige.

Lešinari su počeli da kruže. Kao da je priređena nekakva međunarodna dobrotvorna rasprodaja, Italijani su odlazili u Carigrad po rukopise. Izvesni Đovani Aurispa sakupio je dvesta četrdeset osam knjiga prilikom samo jednog odlaska u vizantijsku prestonicu. Italija je bila puna obrazovanih i siromašnih grekofonih izbeglica, kvalifikovanih da uče klasičnim jezicima Italijane željne usavršavanja. Uz malu pomoć svog prijatelja Bokača, Petrarka se već dogovarao s izvesnim Leontijem da mu prevede primerak *Ilijade* koji je nabavio. Privijajući uzbuđeno Homerove redove uz grudi, iako nije umeo da pročita ni reč starogrčkog, Petrarka je u oduševljenju napisao pismo zahvalnosti slepom bardu

lično.¹⁷ Venecija će zahvaljujući svom oduševljenju grčkim delima steći nadimak Nova Atina. Kako saznajemo iz izvora, predavanje koje je o Platonu održao Georgije Gemist Pliton (ime Pliton uzeo je u čast antičkog atinskog filozofa) podstaklo je Medičije da postanu pokrovitelji Platonove akademije u Firenci.¹⁸ S pravom se tvrdilo da italijanska renesansa mnogo duguje jadima koji su zadesili Konstantinopolj.¹⁹

Preostalo je samo još da padne sam Konstantinopolj.

Bursa, među visokim bregovima, ostavlja utisak prikladnog mesta za otelovljenje Osmanovog čudnog pastoralnog sna u kome se prepliću mistične, verske, seksualne i topografske teme. Konačno ostvarenje Osmanovog sna bilo je međutim znatno krvavije. Sultan Mehmed II sagradio je 1452. godine na evropskoj obali Bosfora novu tvrđavu Bogazkesen, danas poznatu kao Rumelihisar, opremljenu „topovima kao zmajevima“,²⁰ čija su đulad odskakala od vode. Mehmedovi janjičari dobili su naređenje da vežbaju gađanje na svakom brodu koji ne plati brodarinu. Podignut preko puta Anadoluhisara, koji je sagradio Mehmedov čukundeda u Aziji, Rumelihisar je bio pouzdan znak: Osmanlije su pošle da osvoje Carigrad.

PEDESET PRVO POGLAVLJE

TO NIJE ZEMLJA ZA STARE

1453. G.

(856/7. G. PO ISLAMSKOM KALENDARU)

Dotrčao je ko god je čuo da napad na grad počinje, i
dečaci premladi za vojsku i starci pogrbljeni od godina.

DUKA, *FRAGMENTA HISTORICORUM GRAECORUM*²¹

Pauk sad tka zastore u dvorcu carskom,
Sova sad oglašava noćne sate u kulama Afrasijaba.

STIHOVI KOJE JE MEHMED OSVAJAČ
RECITOVAO PROLAZEĆI KROZ OPUSTELI
CARSKI DVORAC U KONSTANTINOPOLJU*

* Mnogo se nagađalo o poreklu ovih stihova i o tome da li ih je Mehmed tačno citirao, kao što su smatrali Gibon i drugi, ili parafrazirao, kao što je tvrdio očevidac Tursun-beg i prihvatio Dimitrije Kantemir. Pesmu je po svemu sudeći napisao Firdusi, opevajući Rustamov noćni napad na Afrasijabov dvorac (*Šah-Nama*, x.18). Reč pauk međutim ne pojavljuje se u najiscrpnijem rečniku ovog Firdusijevog dela. Moguće je da se zbog toga gorepomenuti stihovi pripisuju takođe Sadiju, pa čak i Rumiju, koji obojica imaju pauke u drugim svojim pesmama.

Zvone zvona Božja, zvone i zemaljska, nebo samo odzvanja.

TUŽBALICA ZBOG PADA KONSTANTINOPOLJA,
KOJU I DANAS PEVAJU PRAVOSLAVNE GRKINJE
NA SAHRANAMA I O VERSKIM PRAZNICIMA

Dvadeset devetog maja, na dan kada su 1453. godine Turci osvojili Carigrad, u Istanbulu se održava jedna neobična i usiljena proslava. Na sve strane je istaknuto nešto što na nju podseća. Osmanlijski brodovi, naslikani na gradskim autobusima, dovlače se s Bosfora i vuku preko gradskih brežuljaka u znak sećanja na čudesno smeli potez sultana Mehmeda, koji je naredio da se naseče pet kilometara balvana, a od Đenovljana naručio maslinovo ulje, da bi njegova mornarica zaobišla neprobojni lanac na ulazu u Zlatni rog. Autobusi dovoze male šampione u šahu da bi igrali simultanke na hipodromu. Četa kostimiranih osmanskih vojnika maršira gradom. Domaće stanovništvo, uglavnom iz siromašnijih gradskih četvrti kao što je Fener, nagrće da bi gledalo predstavu o probijanju zidina kod Zlatnog roga. Na zidinama se zatim podiže islamska zastava, pozdravljena učtivim klicanjem.

Proslava godišnjice osvajanja grada relativno je nova, politički motivisana. Vekovima je za mnoge ljude, koji pripadaju mnogim kulturama, ovaj dan u maju obeležavao ne osvajačku pobedu nego tragični pad.

Rumelihisar, tvrđava budućnosti, sa zidovima dovoljno debelim da izdrže topovsku paljbu, bila je tek početak. Mladi sultan planirao je vrlo pažljivo. Mehmed je bio trinaesti po redu muslimanski vladar koji je poveo napad na Carigrad i u ovoj pustolovini nije smeo da omane. Njegovi savremenici svedoče da ga je planiranje strategije za zauzimanje grada